IL-LHUD FL-EVANĠELJU SKONT SAN MATTEW (2)

Rev. Dr Martin Micallef ofm cap

Fl-ewwel parti ta’ dan l-artiklu, ħarisna lejn il-mod kif San Mattew jitkellem fuq il-kittieba u l-Fariżej, is-sinagoga, il-Knisja, it-trasferiment tas-Saltna tas-Smewwiet u l-qabar vojt. Ir-referenzi li ppreżentajna dwar dawn il-ħames punti jagħtuna indikazzjoni li l-Knisja li għaliha kien qed jikteb San Mattew kienet inqatgħet mill-istrutturi tal-Ġudaiżmu. Fit-tieni parti ta’ dan l-artiklu se nippreżentaw aktar testi minn dan l-Evanġelju li jeħduna f’din id-direzzjoni.

Dan se nagħmluh billi neżaminaw tliet parabboli ta' Ġesù li nsibuhom f'Mt 21-22, jiġifieri, fl-aħħar ġimgħa ta' Ġesù meta huwa kien f'Ġerusalemm. Hemmhekk huwa jidħol f'diversi konflitti mal-mexxejja reliġjużi Lhud li fl-aħħar iwasslu għall-passjoni u l-mewt tiegħu.

Il-Parabbola taż-Żewġ Ulied (Mt 21,28-32)

Din il-parabbola li nsibuha rrakkuntata biss f'San Mattew tagħmel parti mill-attività ta' Ġesù f'Ġerusalemm li tibda f'21,1 bid-daħla ta' Ġesù f'din il-belt, segwita mill-episodju ta' Ġesù fit-tempju (vv.12-17), is-saħta fuq is-siġra tat-tin (vv. 18-22), u l-konflitt fuq il-mistoqsija li ssir lil Ġesù fuq l-awtorità li biha kien qed jagħmel dan kollu (vv.23-27).

Il-parabbola hija indirizzata lill-mexxejja reliġjużi Lhud jew aħjar lill-"qassisin il-kbar u x-xjuħ tal-poplu" li kienu preżenti jisimgħu lil Ġesù u li jissemmew fil-v.23 meta huma staqsewh: "Int b'liema setgħa qiegħed tagħmel dan kollu?" B'dan f'moħħna rridu nippruvaw nifhmu l-messaġġ ta' din il-parabbola u taż-żewġ parabboli l-oħra li Ġesù jtenni immedjatament wara.

Il-parabbola tibda billi tinfurmana li kien hemm missier li kellu żewġ ulied. Dan il-missier resaq fuq ibnu l-kbir, u qallu: "Ibni, illum mur aħdem l-għalqa tad-dwieli" (21,28). Ir-referenza għall-għalqa tad-dwieli hawnhekk tirreferi għal Iżrael, minħabba li fit-Testment il-Qadim, id-dielja hija waħda mis-simboli mogħtija lil dan il-poplu.

It-tweġiba negattiva ta' dan l-ewwel iben fil-v.29: "Ma rridx" turi ribelljoni kontra l-awtorità tal-missier, xi ħaġa li kulturalment ma kinetx aċċetta fis-soċjetà ta' żmien Ġesù.[1] B'danakollu, fl-istess vers naqraw kif dan l-iben "biddel il-fehma u mar." Il-kelma 'biddel il-fehma', bil-Grieg: *metameletheis,* proprjament hija kelma marbuta mal-*indiema/ konverżjoni.*[2] Fit-test Grieg din il-kelma nerġgħu niltaqgħu magħha lejn l-aħħar tal-parabbola fil-v.32 fejn tintuża għal dawk li baqgħu ma bidlux il-fehma tagħhom. Bl-użu ta' din il-kelma, mela, din il-parabbola mhijiex sempliċiment qed tgħidilna li dan l-iben biddel fehmtu, iżda xi ħaġa aktar minn hekk. Filwaqt li dan l-iben biddel fehmtu, hu fil-fatt kien qed 'jikkonverti', jiġifieri, hu kien biddel il-mod tal-ħsieb tiegħu biex b'hekk obda dak li missieru kien talab minnu.

Wara dan, inkomplu naqraw kif il-missier resaq fuq ibnu l-ieħor u talbu l-istess bħalma kien talab lil ħuh. Dan it-tieni iben iżda wieġeb l-oppost ta' ħuh, billi dan qabel li jmur: "Arani sejjer, sidi", imma fil-fatt "ma mar xejn" (v.30). B'hekk, dak li deher bħala iben ubbidjenti, fil-fatt wera li kien iben diżubbidjenti. L-atteġġjament ta' dan l-iben meta jindirzza lil missieru bħala "Sidi' [bil-Grieg: *kyrios*], li fl-Iskrittura huwa titlu mogħti wkoll lil Alla, ifakkarna f'7,21 meta Ġesù jgħid: "Mhux kull min jgħidli, *Mulej, Mulej* [bil-Grieg: *kyrie, kyrie*] jidħol fis-Saltna tas-Smewwiet, iżda min jagħmel ir-rieda ta' Missieri."

Fl-aħħar tal-parabbola, Ġesù għalhekk jistaqsi lil dawk li kienu qed jisimgħuh: "Min minnhom it-tnejn għamel ir-rieda tal-Missier?" (21,31). Il-qassisin il-kbar u x-xjuħ tal-poplu weġbuh: "L-ewwel wieħed" (v.31). Din it-tweġiba li toħroġ ċara mill-parabbola. Ġesù iżda joffendihom meta jkompli jispjega li l-iben l-ieħor kien dak li fil-fatt jirrappreżenta l-ħajja tagħhom.

"Għax Ġwanni ġie għandkom miexi fit-triq tal-ġustizzja, u intom ma emmintuhx iżda l-pubblikani u n-nisa tat-triq emmnuh; u għalkemm intom rajtu dan kollu, bqajtu sal-aħħar ma biddiltux il-fehma tagħkom, u ma emmintuhx" (v.32). Min-naħa l-oħra, Ġesù jxebbah "il-pubblikani u n-nisa tat-triq" mal-ewwel iben li biddel fehmtu/ ikkonverta. Dan jidher fil-mod kif dawn aċċettaw il-predikazzjoni ta' ndiema ta' Ġwanni l-Battista u ta' Ġesù! Huwa għalhekk li

Ġesù jkompli jgħid lill-mexxejja reliġjużi Lhud li kienu qed jisimgħu li huma l-pubblikani u n-nisa tat-triq li "deħlin qabilkom fis-Saltna ta' Alla" (v.31).

Hawn min interpreta l-verb użat hawnhekk "deħlin qabilkom" [bil-Grieg: *prosago*] bħala wieħed li jfisser li l-qassisin il-kbar u x-xjuħ ser jiġu esklużi milli jidħlu fis-Saltna f'kuntrast mal-pubblikani u n-nisa tat-triq.[3] Imma dan il-verb li fit-Testment il-Ġdid jissemma mal-20 darba, ħafna drabi jfisser sekwenza ta' żmien. F'dan il-kuntest, mela, jfisser li tidħol qabel u mhux esklużjoni.[4] Il-bieb mela kien għadu miftuħ imqar għall-għedewwa ta' Ġesù kemm-il darba dawn jikkonvertu lejn il-messaġġ ta' Ġesù.

Il-Parabbola tal-Għalqa tad-Dwieli (Mt 21,33-46)

It-tieni parabbola ssegwi dik ta' qabilha fejn Ġesù jidher li kien għadu qed jindirizza lill-istess udjenza meta jgħid: "Isimgħu parabbola oħra…" (v.33). Il-parabbola tibda b'serje ta' verbi li jirriflettu dak li naqraw f'Is 5,1-7,[5] fejn wieħed, sid ta' għalqa "ħawwilha bid-dwieli; tellgħalha ħajt tas-sejjieħ madwarha, ħaffer magħsar fiha, u bnielha torri; u qabbilha lil xi bdiewa. U siefer f'art oħra" (Mt 21,33). Id-differenza ewlenija bejn Isaija 5 u din il-parabbola hija li fit-test ta' Isaija l-problema tas-sid hija l-għalqa tad-dwieli, filwaqt li f'din il-parabbola il-problema tas-sid huma l-bdiewa għax meta "wasal żmien il-frott, bagħat il-qaddejja tiegħu għand dawk il-bdiewa biex jiġbrulu l-frott li kien imissu" (v.34) u dawn "qabdu lill-qaddejja, u lil wieħed sawtuh, lil ieħor qatluh, u lil ieħor ħaġġruh" (v.35).

F'kelma oħra, f'din il-parabbola bħal f'dik ta' qabilha, l-għalqa tad-dwieli tibqa' tintuża bħala referenza għal Iżrael, il-poplu li Alla wera imħabba kbira lejh.[6] F'din il-parabbola iżda rridu ninnutaw ukoll kif is-sid ma jeqridtx l-għalqa tad-dwieli, kif lanqas ma jħawwel għalqa tad-dwieli ġdida. Huma l-bdiewa, jiġifieri, il-mexxejja reliġjużi Lhud li huma l-problema u li fl-aħħar posthom joħodhulhom xi ħadd ieħor. Huwa b'dan f'moħħna li rridu nippruvaw nifhmu din il-parabbola, jiġifieri, fil-kuntest tal-istorja tas-salvazzjoni[7] li fiha Alla bagħat tant profeti imxebbhin f'din il-parabbola mal-qaddejja li ġew ittrattati tant ħazin. Hekk il-Profeta Ġeremija kien imsawwat (Ġer 20,2); Urija l-profeta,

qatluh (Ġer 26, 21-23), kif għamlu wkoll lill-ħafna mill-profeti kollha kif naqraw f'Neħ 9,26; u lil Żakkarija ħaġġruh (2 Kron 24,21).

Sid il-għalqa iżda ma qatax qalbu u "reġa' bagħatilhom qaddejja oħra, aktar minn qabel, u għamlulhom l-istess" (Mt 21,36). Sakemm "Fl-AĦĦAR [bil-Grieg: *hysteron*] bagħatilhom lil ibnu" (v.37). Jidher ċar li r-referenza għal dan 'l-iben' hija għal Ġesù, imqar jekk San Mattew iħalli barra l-aġġettiv "l-għażiż" (bil-Grieg: *agapeton*) kif naqraw f'Mk 12,6.[8]

Issa kien wasal iż-żmien li s-Sid jibgħat mhux aktar il-qaddejja/profeti tiegħu, imma lill-istess Ibnu. Għaliex? "Minn ibni jistħu, qal" (Mt 21,37). Il-bdiewa iżda lil dan l-iben għarfuh! Huma raw fih 'il-werriet' u għalhekk bdew jgħidu bejniethom: "'Araw il-werriet! Ejjew noqtluh, biex il-wirt tiegħu niħduh aħna'" (v.38), kliem li jfakkarna fl-istorja ta' Ġużeppi li ħutu riedu joqtluh.[9]

Fil-fatt dawn il-bdiewa qabdu lil dan l-Iben "xeħtuh 'il barra mill-għalqa u qatluh" (v.39), kliem li ħafna mill-istudjużi ta' din il-parabbola jqisuh bħala referenza għal Ġesù, li ġie maqtul barra l-ħitan ta' Ġerusalemm.[10]

Fi tmiem il-parabbola, il-mexxejja reliġjużi Lhud li kienu qed jisimgħu lil Ġesù ġew imġegħlin jiġbdu l-konklużjoni tagħhom fuq dak li fil-fatt kellu jiġri lilhom ukoll: "Issa sid l-għalqa x'jagħmlilhom lil dawk il-bdiewa meta jiġi?' Qalulu: 'Jeqridhom bla ħniena, ta' ħżiena li huma, u l-għalqa jqabbilha lil bdiewa oħra li jroddulu l-frott fi żmienu'" (vv.40-41). B'din it-tweġiba, dawn il-mexxejja reliġjużi Lhud kienu qed iwaqqgħu l-ġebla fuq saqajhom u jikkundannaw lilhom infushom!

Aktar minn hekk, fit-tweġiba tagħhom huma jerġgħu jitkellmu mill-frott b'mod illi l-għalqa tad-dwieli "tingħata lil bdiewa oħra li jroddulu *l-frott* fi żmienu." Din it-tweġiba tidwi dak li naqraw f'Salm 1,3 ('li tagħmel il-frott fi żmienha'). Din it-tweġiba għalhekk tkompli ssaħħaħ il-polemika kontra dawn il-mexxejja reliġjużi Lhud li qed jiġu mqabblin mal-ħżiena ta' Salm 1.[11]

Ġesù jieħu din it-tweġiba tagħhom u japplikaha għalihom stess meta jkompli jgħidilhom: "Għalhekk ngħidilkom li s-Saltna ta' Alla tittieħed mingħandkom u tingħata lil ġens li jagħmel il-frott minnha" (v.43). San Mattew jaċċertana li dawk li kienu qed jisimgħu lil Ġesù fehmu l-messaġġ tiegħu. Hekk fil-fatt naqraw: "meta semgħu l-parabboli tiegħu, il-qassisin il-kbar u l-Fariżej fehmu li hu kien qiegħed jgħid għalihom. Huma riedu kieku jaqbduh taħt idejhom, imma beżgħu min-nies, għax kulħadd kien iżommu bi profeta" (vv.45-46). F'kelma oħra, jidher li l-parabbola tikkonċerna *l-mexxejja* ta' Iżrael u mhux lill-poplu kollu ta' Iżrael. Huma dawn il-mexxejja li kienu qed jitilfu posthom biex dan jingħata "lill-ġens li jagħmel il-frott minnha" (v.43).

Il-Parabbola tal-Festa tat-Tieġ (Mt 22, 1-14)

L-aħħar mis-serje ta' tliet parabboli hija wkoll indirizzata lill-istess udjenza bħat-tnejn ta' qabilha, jiġifieri, l-mexxejja Reliġjużi Lhud kif turina l-introduzzjoni għal din il-parabbola: "Ġesù raġa' qabad ikellimhom bil-parabboli u qalilhom …" (22,1).

Il-parabbola titkellem fuq sultan, referenza għall-Mulej Alla, li bagħat lill-qaddejja tiegħu sabiex isejħu l-mistednin għal din il-festa tat-tieġ ta' ibnu,[12] "iżda dawn ma ridux jiġu" (Mt 22, 3). L-użu tal-*imperfett* hawnhekk juri azzjoni kontinwa u mhux sempliċiment xi ħaġa li ġrat darba. F'kelma oħra, dawn il-mistednin baqgħu jirrifjutaw darba wara l-oħra l-istediniet tas-sultan għal din il-festa ta' ibnu, li nistgħu ngħidu li hu Ġesù.[13]

Mill-ġdid, għalhekk, is-sultan bagħat qaddejja oħra, u qalilhom: "Għidu lill-mistednin: Ara, il-mejda tiegħi lesta; il-barrin u l-għoġiela msemmna diġà

maqtula u kollox lest; ejjew għall-festa" (v.4). Il-parabbola hawn tkompli billi terġa' tagħtina r-reazzjoni tal-mistednin: "Iżda dawn ma tawx kas; min mar l-għalqa, min għan-negozju tiegħu, u l-bqija qabdu lill-qaddejja tas-sultan, żebilħulhom u qatluhom." (vv.5-6).

Il-mod ħażin li bih ġew ittrattati dawn il-qaddejja tas-sultan jfakkarna f'dak li qrajna fil-parabbola ta' qabel din fejn il-bdiewa qatlu lill-mibgħutin ta' sid l-għalqa tad-dwieli. It-tifsira taż-żewġ gruppi ta' qaddejja li s-sultan bagħat biex isejħu lill-mistednin hija dibattibbli ħafna fost l-istudjużi. Xi wħud iżommu li l-ewwel qaddejja jirrappreżentaw lill-profeti ta' Iżrael li ġew fil-bidu u t-tieni grupp lill-profeti li ġew wara.[14] Oħrajn iżommu li l-ewwel grupp jirrappreżenta l-profeti u t-tieni jirrappreżenta lil Ġwanni l-Battista.[15] Filwaqt li oħrajn, biex inkunu semmejna xi wħud, jaraw fl-ewwel grupp ta' qaddejja il-profeti, filwaqt li fit-tieni grupp jaraw lill-appostli u l-missjunarji tal-knisja tal-bidu.[16]

Kull pożizzjoni tista' tkun possibbli. Iżda dak li forsi l-aktar jinteressana hawnhekk hija l-ingratitudni ta' dawn il-mistednin. Dan jidher tajjeb meta nqabblu din il-parabbola mal-mod kif jirrakkuntaha San Luqa li jipprova jiskuża lill-mistednin meta dawn jirrifjutaw l-istedina tas-sultan. [17] Dan jikkuntrasta ħafna dak li naqraw f'San Mattew fejn il-mistednin jagħmlu forza fuq il-qaddejja tas-sultan (v.6).

Ir-reazzjoni tas-sultan għal dawn il-mistednin ingrati, li ma laqgħux l-istedina tiegħu, mhijiex imħolliha barra sabiex tingħata minn dawk li kienu qed jisimgħu lil Ġesù bħalma naqraw fil-parabbola ta' qabel din. Minflok din ir-reazzjoni tagħmel parti mill-parabbola stess: "Is-sultan inkorla ħafna, u bagħat is-suldati tiegħu, qered lil dawk il-qattiela, u ħarqilhom il-belt tagħhom" (v.7).

Din ir-reazzjoni tidher xi ftit esaġerata meta nqisu l-istorja ta' din il-parabbola. Min-naħa l-oħra jidher li din ir-reazzjoni tidwi dak li ġara fis-sena 70 W.K. meta l-belt ta' Ġerusalemm ġiet maħruqa u meqruda mir-Rumani. L-ewlenin insara interpretaw din il-ġrajja storika bħala ġrajja ta' ġudizzju minn Alla fuq il-poplu ta' Iżrael talli dawn baqgħu ma aċċettawx l-istediniet tiegħu.[18] Tajjeb ninnutaw ukoll li din il-belt qed tiġi msejħa 'il-belt *tagħhom*'. Jekk allura l-parabbola qed tirreferi għall-belt ta' Ġerusalemm, dan ifisser li Ġerusalemm issa m'għadhiex aktar il-belt ta' Alla imma biss il-belt 'tagħhom'.[19]

B'dan f'moħħna mela rridu nagħrfu li l-ġudizzju ta' Alla kontra Iżrael mhuwiex ġudizzju razzjali imma trasferiment reliġjuż: min-nazzjon għall-poplu ġdid ta' Alla (21,43). Dan ifisser li Iżrael issa ġie meqjus daqs il-ġnus l-oħra, jew inkella l-ġnus l-oħra tgħollew għal-livel ta' Iżrael bħala l-poplu l-ġdid ta' Alla. Dan narawh rifless fil-bqija tal-parabbola meta s-sultan jordna mill-ġdid lill-qaddejja

tiegħu sabiex imorru f'salib it-toroq u jsejħu għall-festa "lil kull min issibu" (22,9).

Il-qaddejja jobdu lis-sultan, marru "u ġabru lil kull min sabu, *ħżiena u tajba"* (v.10), frażi li tfakkarna f'Mt 13,47-48 fejn is-Saltna tas-Smewwiet hija mxebbha ma' xibka "mitfugħa l-baħar li fiha jinġabar minn kollox." Ir-riżultat kien li "is-sala mtliet bin-nies għall-mejda" (22,10). Huwa hawnhekk fejn naqraw kif is-sultan daħal f'din is-sala "ħalli jara min kien hemm fuq il-mejda, u hemmhekk lemaħ wieħed li ma kienx liebes għall-festa tat-tieġ, u qallu, 'Ħabib, dan kif dħalt hawn m'intix liebes għall-festa?' Dak tbikkem. Imbagħad is-sultan qal lil dawk li kienu qegħdin iservu, 'Orbtulu riġlejh u idejh u waddbuh 'il barra fid-dlam; hemmhekk ikun hemm il-biki u t-tgħażżiż tas-snien!'" (vv. 11-13).

Ix-xena tad-dħul tas-sultan f'din is-sala biex jara min kien hemm hija xena ta' ġudizzju. B'danakollu mill-ewwel daqqa t'għajn tidher ħaġa stramba kif wara li s-sultan bagħat jistieden lil kulħadd issa jagħmel din ir-reazzjoni quddiem dak li daħal hemmhekk mhux liebes għall-festa tat-tieġ! X'inhi mela t-tifsira tal-libsa tat-tieġ f'dan il-kuntest tal-parabbola? Sant'Irinew kien wieħed minn dawk tal-bidu li interpreta din il-libsa mal-għemejjel tajba tal-bniedem.[20] Huwa b'dan il-mod li ħafna studjużi llum għadhom jinterpretaw dan id-dettal ta' din il-parabbola.[21] Din il-libsa hija metafora tal-għemejjel tajba bħalma naqraw fil-ktieb tal-Apokalissi: "u lilha ngħata li tilbes għażel fin jgħammex l-għajnejn għax l-għażel fin ifisser l-għemejjel tajba tal-qaddisin" (Apok 19,8).

L-aħħar kelmiet ta' Ġesù li bihom jagħlaq din il-parabbola nistgħu nqisuhom bħala ġabra fil-qosor ta' din il-parabbola: "Għax ħafna huma l-imsejħin, imma ftit il-magħżulin" (Mt 22,14). Dan ifisser li mhux biżżejjed tkun imsejjaħ: din is-sejħa trid takkumpanjaha bl-għemejjel tajba, kif juri tajjeb ħafna l-Evanġelista San Mattew b'mod speċjali fid-Diskors tal-Muntanja.

Din il-parabbola mela, li hi t-tielet waħda f'serje ta' tlieta, tikkonċentra fuq

il-mod kif il-mexxejja reliġjużi Lhud ma weġbux għall-istediniet li kien qed jagħmlilhom il-Mulej Alla. Dawk li oriġinarjament kienu mistiedna tilfu dan il-privileġġ li issa kien qed jingħata kemm "lit-tajbin" kif ukoll "lill-ħżiena", jiġifieri, kemm lill-Pagani kif ukoll lil-Lhud. B'danakollu dawk li se jmorru għal din il-festa huma mistennija li jwieġbu b'mod li jixraq, jiġifieri, b'għemejjel li juru li huma tassew dixxipli tas-Saltna.

Konklużjoni

Ir-referenza immedjata tat-tliet parabboli hija ċara mill-kuntest tan-narrattiva stess, u San Mattew jagħtihielna fuq platt meta fl-21,45 jikteb hekk: "Meta semgħu l-parabboli tiegħu l-qassisin il-kbar u l-Fariżej fehmu li hu kien qiegħed jgħid għalihom." F'dan il-punt jidher li San Mattew iqiegħed taħt theddida tal-ġudizzju mhux lil Iżrael kollu imma biss parti minn dan il-poplu, jiġifieri l-mexxejja reliġjużi Lhud li ma weġbux għas-sejħat ta' Alla u ta' Ibnu Ġesù.

Referenzi

1 Ara Sir 3,1-16.

2 Ara l-ispjega tat-tifsira varja ta' din il-kelma f'dan il-kuntest, f'Arland J. Hultrgen, *The Parables of Jesus, A Commentary,* Grand Rapids/MI 2000, 219-220.

3 Ara, per eżempju, Günther Bornkamm, *Jesus of Nazareth,* New York 1960, 79.

4 Għall-użu ta' dan il-verb f'Mt 21,32 ara d-diskussjoni f' Klyne R. Snodgrass, *Stories with Intent, A Comprehensive Guide to the Parables of Jesus,* Grand Rapids/MI 2008, 273-274.

5 Fuq ir-relazzjoni u x-xebħ imma wkoll id-differenzi bejn din il-parabbola u Isaija 5, ara, W.J.C. Weren, *The use of Isaiah 5:1-7 in the Parable of the Tenants* (Mark 12:1-12; Matthew 21:33-46), in *Biblica* 79 (1998) 1-26.

6 Għar-referenza ta' Iżrael imxebbaħ ma' għalqa tad-dwieli fl-Iskrittura, ara, per eżempju, Isa 3,14; Eżek 17,6; Hos 9,10; Bar 1,2.

7 Fuq dan il-punt ara l-istudju ta' K. Snodgrass, *Recent Research on the Parable of the Wicked Tenants: An Assessment,* in *Bulletin of Biblical Research* 8 (1998) 187-215.

8 A. Milavec, *A Fresh Analysis of the Parable of the Wicked Husbandmen in Light of Jewish-Christian Dialogue,* in *Parable and Story in Judaism and Christianity,* edited by Clemens Thoma and Michael Wyschogrod, New York 1989, 104, iżomm li t-titlu ta' 'Iben' hawnhekk ma jirreferix għal xi ħadd speċifiku. Iżda meta naqraw din il-parabbola mill-perspettiva ta' wara l-Qawmien ta' Ġesù mill-imwiet, bosta studji jżommu li r-referenza għall-'Iben' hija għal Ġesù. Ara per eżempju, C.H. Dodd, *The Parables of the Kingdom,* Rev. ed. New York 1961, 99-100.

9 Ara Ġen 37,20.

10 F'Mk 12,8 l-iben l-ewwel jinqatel u imbagħad jiġi mixħut barra mill-għalqa. Mattew ibiddel din is-sekwenza u jgħidilna li l-bdiewa l-ewwel xeħtu 'l barra mill-għalqa tad-dwieli lill-iben u mbagħad qatluh, sekwenza li taqbel aktar ma' dak li jidher li ġara lil Ġesù. Ara Lhud 13,12; Ġw 19,20.

11 Fuq dan il-punt, ara, Allan W. Martens, *'Produce Fruit Worthy of Repentance': Parables of Judgment against the Jewish Religious Leaders and the Nation (Matt 21:28-22:14, par.; Luke 13:6-9),* in *The Challenge of Jesus' Parables,* edited by Richard N. Longenecker, Grand Rapids/MI 2000, 160.

12 L-ikla tat-tieġ hija metafora għas-Saltna Messjanika Eskatoloġika u l-ferħ tagħha. Ara, per eżempju, Isa 25,6; Apok 19,7-9. Ara wkoll Isa 54,5; Mt 25,10. Ix-xena ta' ikla marbuta mal-miġja tal-Messija tkompli wkoll f'kitbiet Lhud tat-2 Seklu W.K., *Bar.* 29:1-8.

13 Fl-Evanġelju Ġesù jiġi msejjaħ bħala għarus. Ara Mt 9,15; 25,1-13.

14 Ara Robert H. Gundry, *Matthew: A Commentary on His Handbook for a Mixed Church under Persecution,* 2nd ed, Grand Rapids 1994, 437.

15 Ara, Donald A. Hagner, *Matthew* (= World Biblical Commentary) 2, Dallas 1995, 630.

16 Ara Madeleine Boucher, *The Parables, Rev. ed.* Wilmington 1983, 104.

17 Ara Lq 14, 15-24.

18 Din hija l-interpretazzjoni mogħtija minn bosta studjużi. Ara, per eżempju, Bernard B. Scott, *Hear Then the Parable: A Commentary on the Parables of Jesus,* Minneapolis 1989, 163.

19 Fuq dan il-punt, ara, R.T. France, *The Gospel of Matthew* (= The New International Commentary on the New Testament), Grand Rapids/MI 2007, 825.

20 Ara t-trattat *Kontra l-Ereżiji ta' Sant'Irinew,* 4.36.6.

21 Ara per eżempju, W. Dawson, *The Gate Crasher,* in *ExpTim* 85 (1974) 304-6.